

כיצד עובד המפתח באופן כללי

המפתח עשוי בדרך כלל מברזל והוא מוט קטן (הידית- עד 20 ס"מ) ובקצהו בצד אחד מצויה שן או זוג שיניים ובצד השני טבעת להחזקת ידית המפתח. לאורך המפתח, בחלק הנכנס לתוך הדלת שיניים תותבות. אמרנו שבראש המפתח מעין טבעת לא תמיד היה כך. הטבעת נועדה לאפשר את סיבוב גוף בתוספתא מדובר על טבעת בראש המפתח לא רק כדי לסובב את ציר המפתח, אלא גם כדי לשאת אותו ברשות הרבים. וכן שנינו: "לא תצא אשה במפתח שבאצבעה לרשות הרבים, ואם יצאת הרי זו חייבת. ר' ליעזר פוטר" (תוספתא שבת ד, יא; ביצה א, יא).

שן המפתח נקראת בספרות חז"ל גם 'חף' וברבים חפין. משנת שבת (ח, ו) מדברת על חף העשוי מעצם, כלומר חף קטן של מפתח מאולתר למדי "עצם כדי לעשות תרוד. רבי יהודה אומר כדי לעשות ממנו חף".

הדלת עשויה לוח עץ או אבן הסב על צירו. הציר מצוי בחלק התחתונים והעליונים של הדלת בצד. הדלת נסגרת כלפי פנים בהעברת בריח העובר לרוחב הדלת בערך באמצע הגובה שלה. לעתים היה יותר מבריח אחד, ואז נדרשו שני בתי מנעול, ולעתים גם מפתחות שונים.

הבריח (או בשמו השני **נגר**) היה בצד הפנימי (הנפתח) של הדלת לרוחבה. בצד אחד היה מוכנס לשקע במזוזה (הקיר בצד הפתח), ובצד שני מוחזק או בשקע נוסף בקיר או במתקן עץ (בית הנגר) (איור _ הדלת בבית שערים, איור __ עוד דלת, איור __ שפרבר)

על צורת המפתח ניתן ללמוד מהמשנה בכלים יד ח: "מפתח של ארכובה שנשבר מתוך ארכובתו, טהור. רבי יהודה מטמא מפני שהוא פותח בו מבפנים. ושל גם שנשבר מתוך גומו טהור. היו בו חפין ונקבין טמא. נטלו חפין טמא מפני נקבין. נסתתמו נקבין טמא מפני חפין. נטלו חפין ונסתתמו נקבין, או שפרצו זה לתוך זה, טהור". (המשנה מצוטטת בירושלמי שבת ח, ז).

ארכובה היא העצם הירך הארוכה בעצמות האדם. מפתח של ארכובה הוא מפתח שידינו ארוכה, הידית ארוכה כדי שניתן יהא להעבירה בכל עובי הדלת (רוחבה של דלת של אבן מגיע עד 15 ס"מ).

המקרה הראשון הוא מפתח שידינו ארוכה ונשברה הידית. לדעת חכמים הוא טהור שכן נפסל לשימוש הרגיל כמפתח. אבל רבי יהודה מטמא משום שלעתים יכול אדם להשחיל את ידו דרך חור המנעול ולפתוח את המנעול הנמצא בצד הפנימי של הבריח, בעזרת הידית השבורה וראש המפתח מבפנים.

המקרה השני מדבר במפתח שיש לו צורת גם היא האות היוונית גמא שצורה Γ זה מפתח קצר ואם שבר החלק המאונך המפתח כולו בלתי שמיש, ולכן טהור. כלומר שבר המפתח איננו כלי ולכן גם איננו מקבל טומאה.

המקרה השלישי הוא שנשבר חלק מהפותחת. היא אזור השיניים. או ששן נעקרה או שאחד השקעים נשחק. בכל אחד ממקרים אלו המפתח עדין יכול לשמש כמפתח ולהזיז את הבריח, גם אם בקושי. אבל אם גם נשברו שיניים וגם נשחקו השקעים המפתח חדל מלשמש ככלי ואיננו מקבל טומאה (טהור).

חור הדלת היה עבה ביותר וניתן היה להעביר בו את המפתח או גם יד כפי שמלמדת משנת אהלות (פ"ג מ"ג) "החור שבדלת שעורו מלא אגרוף דברי רבי עקיבא. ר' טרפון אומר בפותח טפח. שייר בה החרש מלמטן או מלמעלן הגיפה ולא מירקה, או שפתחתו הרוח שעורו מלא אגרוף"ץ אם כן מלוא אגרוף הוא שיעור הדלת הרגילה. חור כזה מעביר טומאה, בניגוד לחור רגיל שנועד למאור שהוא למעשה חלון ושיעורו אחר (ראו ערך חלון)

שם אחר למפתח הוא 'פּוֹתַחַת'. כלים יג, ו: "עץ המשמש את המתכת טמא והמתכת המשמש את העץ טהורה. כיצד? פּוֹתַחַת של עץ והפין שלה של מתכת, אפילו אחת טמאה. פּוֹתַחַת של מתכת והפין שלה של עץ טהורה. טבעת של מתכת וחורתם שלה של אלמוג טמאה, טבעת של אלמוג וחורתם שלה של מתכת טהורה. השן שבטס שבפּוֹתַחַת ושבמפתח טמאה בפני עצמה".

ההלכה נקבעת במשפט הראשון ובהמשך המשנה דוגמאות. הדוגמא הראשונה היא במפתח עץ עם שן ברזל והוא מפתח תקין וטמא (מקבל טומאה), כי הוא כלי לכל דבר. הדוגמא השנייה במפתח שהוא ידית ברזל ארוכה ושן עץ והוא כלי בלתי תקין, ברזל המשמש לעץ ואינו מקבל טומאה. בדוגמא הרביעית מדובר בשן עצמה שהיא טמאה שן של מפתח ושל טס. השן עצמה יש לה עיצוב מיוחד המתאים למנעול, וכנראה שהיה רגיל שנועצים את השן לתוך ידית העץ בהברגה או בנעיצה.

היו כנראה שני סוגי מפתחות פשוט ומורכב.

המפתח הפשוט

כיצד נפתחת הדלת. הדלת סגורה בבריה המכונה בספרות גם 'נגר' (ראו ערך נגר). הנגר היה תקוע במזוזה הדלת (פצים ביחיד פצימין ברבים). כדי לפתוח אותו צריך היה להרימו מעט ולדחוף את הדלת עד שהבריה יפול ממקומו, או לחילופין להזיז מעט את הבריה לאחד הצדדים כך שישתחרר מציודו השני ויפול. את תפקיד החלק המרים או מסיט ביצע המפתח.

המפתח היה נכנס במנעול שהוא חור עגול או חריצי בדלת. המפתח הוכנס כך שהשן בקצהו למטה, והחור בדלת הותאם למפתח. כאשר הוכנס במפתח לחור, הפותח סובב את המפתח, ושן המפתח הרימה את הבריה. אם היה צורך הרי דחיפת הדלת דחקה את הבריה המשוחרר מקומו. במפתח פשוט היה כאמור רק מוט ושן הרמה. כל מי שהחזיק מפתח דומה, בכל גודל שהוא עשוי היה לפתוח את הדלת.

במפתחות משוכללים היו לאורך מוט המפתח שיניים נוספות. המפתח היה מתוכנן כך שבעת שהשן דוחפת את הבריה, השיניים האחרות מסתובבות בשקעים, שהוכנו מראש בבית המנעול. מי שהחזיק מפתח שאיננו מתאים, לא יכול היה לסוב את מוט המפתח. אם היו בראש המפתח שתי שיניים הם נועדו לתפוש את המוט ולהזיזו כנדרש. זו היא ששנינו בכלים פייג מ"ו "השן שבטס, שבפּוֹתַחַת ושבמפתח טמאה, בפני עצמה" השן עצמה היא מעשה אומן ולכן נחשבת לכלי ומקבלת טומאה. המשנה מזכירה את השן ב'פּוֹתַחַת' השן המרימה את הבריה עצמו. והשן ש'במפתח' כלומר השיניים נוספות.

היה גם מפתח ובית מנעול משוכלל עוד יותר. במפתח מסוג זה היה בית המנעול מוצמד לבריה מבפנים. הפותח היה מכניס את ידו דרך חור הדלת מכניס את המפתח לבית המנעול ומרים את הבריה. מתקן כזה חייב מפתח משוכלל יותר, ואף בית מנעול.

המפתח בחיי היום יום

המפתח היה חפץ יום יומי ואנשים לקחו אותו עימם כשיצאו מביתם. פליטים לקחו את מפתח ביתם למערת המפלט (שם נמצאו בחפירות ארכיאולוגיות), בתקווה לשוב לביתם הסגור, או לכל היותר לביתם שנפרץ ונשדד. העובדה שהמפתח נמצא במערת המפלט מעידה על אובדן תקווה זו.

לעתים נשברה שן המנעול ובעל הבית הכין שן חלופית מעצם (שבת פ"ח מ"ו). אדם המשכיר לחבירו בית משכיר אותו עם מפתח, ומסירת המפתח מהווה קניין לבית כולו (ירו', בבא בתרא פ"ג ה"א, יד ע"ד).

דוגמא חיה של חיי היום יום מופיעה במשנת עירובין י, ט: "לא יעמוד אדם ברשות היחיד ויפתח ברשות הרבים, ברשות הרבים ויפתח ברשות היחיד, אלא אם כן עשה מחיצה גבוהה עשרה טפחים, דברי רבי מאיר. אמרו לו מעשה בשוק של פטמין שהיה בירושלים, שהיו נועלין ומניחין

את המפתח בחלון שעל גבי הפתח. רבי יוסי אומר שוק של צמרים היה". אם כן לעתים יש דלת לשוק כולו, ואת המפתח מניחים בגומחה (חלון) מעל הפתח.

לעתים נעלו את הבית מבפנים ואז פתיחתו מבפנים והכל פשוט. ולעתים פתחוהו מבחוץ כמו שתיארנו "פתחי גנות שיש להן בית שער מבפנים, פותחין ונועלין בהן מבפנים. מבחוץ, פותחין ונועלין בהן מבחוץ. מיכן ומיכן פותחין ונועלין בהן מיכן ומיכן..."

במקדש, למשל מדובר על פתיחת דלתות המקדש ואף על שרשרת שעליה תלויים המפתחות השונים (תמיד א, א; מידות א, ט; תוס', שקלים ב, טו ועוד). שתי מפתחות מיוחדים שבהם פתחו את ההיכל "יושתי מפתחות אחד יורד לאמת השחי ואחד פותח כיון" (תמיד ג, ו). מפתח אחד היה גדול 'יורד' עד 'אמת השחי' והשני נועד לפתוח פשפש קטן (של השער הקטן – מידות ד, ב).

המפתח התאים להרבה בריחים על כן "המוכר את הבית מכר את הדלת, אבל לא את המפתח" (בבא בתרא פ"ד מ"ג). למפתח זכות קיום עצמאית, ואיננו נמכר עם הבית אלא אם כן נכתב הדבר במפורש בשטר. עם זאת המשכיר בית חייב להעמיד לרשות השוכר את המפתח שלו (בבא מציעא פ"ח מ"ז), ורוב בני החצר רשאים לכפות על המיעוט להתקין עימם דלת ומפתח לחצר.¹ "מי שיש לו בית בחצר אחרת, בני חצר אחרת משעבדין אותו לעשות עמהן דלת, נגר, ומנעול לחצר. ושאר כל הדברים אין יכולין לכופו" (תוס', בבא מציעא פ"א הי"ז)

גם המפתח וגם המנעול הם חלקים שבירים ותיקונים הוא מעשה אומן, ולכן אסור לעשותם בחול המועד (מועד קטן פ"א מ"י). המפתח כאמור מקבל טומאה שכן הוא כלי לכל דבר. אבל המנעול, כמו גם הדלת הם כביכול חלק מהקרקע (כלים פ"א מ"ב; זבים פ"ד מ"ג) "כל כלי מתכות שיש לו שם בפני עצמו טמא, חוץ מן הדלת, ומן הנגר, ומן המנעול, והפותה שתחת הציר, והציר, והקורה, והצינור שנעשו לקרקע: בנוסף הותקנו לבריח ולמנעול נרתיקי עוד שנועדו להעברתם ממקום למקום בבטחון (כלים פט"ז מ"ז)

¹ פירושו את המשנה כפשוטה, ובספרות הראשונים דיונים רבים בשאלה מי רשאי לכפות ומתי.